

᠑ᠶᠠᠮᠡᠮᠡ

البيبي^ء

البيبي

ӘЛІПБИ

Älɪɓbi

ЭНЦИКЛОПЕДИЯЛЫҚ
АНЫҚТАМАЛЫҚ

ARDA+7

Алматы
2020

*Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігі
Тіл саясаты комитетінің тапсырмасы бойынша
«Қазақстан Республикасындағы тіл саясатын іске асырудың
2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы»
аясында шығарылды*

Құрастырушылар алқасы: Е. Тілешов, Л. Есбосынова, Н. Аитова,
С. Омарова, Б. Ысқақ, Г. Мамырбек, А. Қожахмет (жауапты редактор)

Ә55 ӘЛПБИ. Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы: «Арда+7», 2020. – 368 бет.

ISBN 978-601-7355-75-3

Энциклопедиялық анықтамалықта әліпби, емле және дүниежүзіндегі жазу түрлері мен тілдің дыбыстық жүйесіне қатысты терминдер қамтылған. Жазудың тарихы, даму үрдісі және қазіргі күйі туралы мол мәліметтер топтастырылған. Сонымен бірге тіл білімі ғылымының осы салалары бойынша еңбек жазған ғалымдар туралы да деректер берілген.

Кітап ғалымдарға, әдіскерлерге, тіл саласының мамандарына, оқытушыларға, студенттерге, магистранттарға, докторанттарға, жалпы осы тақырыпқа қызығушылық танытқан барша қауымға арналады.

ӘОЖ 80/81
КБЖ 81.2-8

Араб харфі үйлесетін (тура келетін) дыбыс – қазақ тіліндегі дыбысты бейнелей алатын араб әліпбиіндегі таңба: (*б*), (*т*), (*ж*), (*д*), (*р*), (*з*), (*с*), (*г*), (*к*), (*л*), (*м*), (*н*).

Араб харфі үйлеспейтін (тура келмейтін) дыбыс – қазақ тіліндегі дыбысты бейнелей алмайтын араб әліпбиіндегі таңба. Ғалымдар қазақ тіліндегі дауысты дыбыстардың ешқайсысы араб әліпбиіндегі таңбаларды бейнелей алмайтынын ескерте келіп, араб әліпбиіндегі харіфтердің негіз – тұлғасын бұзбай, шет пұшпағын ғана өзгертіп, дауысты дыбыстарға харіф арнаған.

Арабайұлы Ишанғали (1882-1933) – қырғыз халқының ағартушысы, ғалымы, Алаш қозғалысының қайраткері. 1911 жылы белгілі қазақ ағартушысы Қ.Сәрсекееұлымен бірлесіп «Әліппе» жазды, еңбек төте жазумен Уфадағы Шарқ баспаханасынан жарық көрді. 1912 жылы шыққан «Жазу өрнектері» атты оқулығы қазақ тілінде жазылды. А.Байтұрсынұлының ықпалымен қазақ баспасөзінде «Қырғыз» деген бүркеншік атпен мақалалар жариялап отырды. 1926 жылы Бакуде өткен Түркітанушылардың Бүкілодақтың I сиезіне қатысады. 1924 жылы жазылған «Қырғыз әліппесі» – қырғыз мектептеріне арналған тұңғыш оқулық. 1924 жылы маусымда Қазақстан Халық ағарту комиссариатының ұйымдастыруымен өткен Қазақ білімпаздарының тұңғыш сиезінде қазақ әліпбиінің құрамына қатысты өзінің пікірін білдіреді. Арабтың 4 (*х*, *ш*, *ф*, *һ*) әрпін алып тастауға болмайтынын, басқа түрік халықтарында бар болғандықтан, бір-біріміздің кітаптарымызды оқи алмай қалатынымызды, сол себепті қазақша сөздерді жазуға қолданылмаса да, жат тілдер үшін қолданылатын әріптер ретінде балаларға таныстыруға керек болатыны жөнінде пікірін білдірген.

Арагон әліпбиі – арагон тілінің (диалектісі) әліпбиі. А.ә. 23 әріптен тұратын латынға негізделген әліпби. Әліпби құрамында 3 диграф (*gu*, *ll*, *rr*) бар. А.ә. *g* әрпі жіңішке велярлы шұғыл дыбысты білдіреді, *gi*, *ge* әріп тіркестерінің орнына *gu* диграфы қолданылады. Ал *i* мен *e* алдында *c* әрпі кездеспейтіндіктен, *c* әрпін *gu* диграфы алмастырады. А.ә. *rr* диграфы тек қана дауысты дыбыстардың ортасында кездеседі, ол альвеолярлы вибрант [*r*], ал *ll* диграфы жіңішке [*l*] сонант дыбысын білдіреді. Кірме сөздерде *K* әрпінің орнына *C* немесе *Q* әріптері жұмсалады, *V* әрпі *B*-мен, ал *W* таңбасы *B* немесе *Gü* әріп тіркесімен алмастырылады. Испан тілдерінен енген кірме сөздердегі *J* әрпінің орнына *Ch* мен *X* әріптері алынған. А.ә. *gu* диграфын ажыратып оқу үшін *Ü* әрпін қолданады.

Аралас әліпби – Қытай Халық Республикасында тұратын аз ұлттардың тілдеріне арналған гибридік әліпби. Бұл әліпбиді құруда кеңестік тіл маманы Г.П. Сердюченко маңызды рөл атқарған. 1950 жылдардың басында ҚХР аз ұлттар үшін латын және кирил әліпбиіне негізделген түрлі әліпби жобаларын ұсынған. 1955 жылы чжуан тілінің әліпбиі жетілдірілді. Г.П. Сердюченко сол кезге дейін алтай тілдері тобына (қытай, қазақтар, қырғыздар, сибо, татарлар, өзбектер, ұйғырлар) жататын қытай халықтары жазуының негізіне (уақытша) кирил әліпбиін қолдануды